

UDC (УДК) 330.341.424
JEL Classification: F10, F52

Дацко Олеся Ігорівна,

кандидат економічних наук,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту соціокультурної сфери
Львівської національної академії мистецтв
(Львів, Україна)
e-mail: o.datsko@lnam.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-6713-1158

Наконечна Наталія Володимирівна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: nakonnat@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1377-4315

Пацула Ольга Ігорівна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: o.patsula@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9384-1578

**МЕХАНІЗМИ ЗМІЦНЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ
В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ
ТА ЗОВНІШНІХ ВИКЛИКІВ**

Анотація. Окреслено системні загрози, обґрунтовано необхідність і запропоновано механізми зміцнення економічної безпеки громадян України в умовах загострення суспільно-політичної кризи і зовнішніх викликів. Наявна невідповідність базових соціальних стандартів в Україні та їх інституціонального забезпечення реальним умовам і потребам громадян обумовлює неналежну гарантованість державою своїм вигодоодержувачам (громадянам) реалізації прав на життя, на зароблене, на житло, на охорону здоров'я, а сукупно – на самовідтворення і розвиток.

Ключові поняття: економічна безпека громадян, загрози економічній безпеці громадян, механізми зміцнення економічної безпеки громадян.

Datsko Olesia,

PhD (Economics, Technics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Socio-Cultural Management,
Lviv National Academy of Arts
(Lviv, Ukraine)
e-mail: o.datsko@lnam.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-6713-1158

Nakonechna Nataliya,

PhD (Economics), Associate Professor,
Associate Professor
of the Department of Finance and Accounting,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: nakonnat@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1377-4315

Patsula Olha,

PhD (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the
Department of Finance and Accounting,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: o.patsula@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9384-1578

MECHANISMS FOR STRENGTHENING ECONOMIC SECURITY OF UKRAINIAN CITIZENS IN THE CONDITIONS OF SOCIO-POLITICAL CRISIS AND EXTERNAL CHALLENGES

Abstract. The article outlines systemic threats, substantiates the need and highlights mechanisms for strengthening the economic security of the citizens of Ukraine in the context of exacerbation of socio-political crisis and external challenges. The existing inconsistency of basic social standards in Ukraine and their institutional provision with real conditions and needs of citizens causes inadequate state guarantee of its beneficiaries (citizens) rights to life, earnings, housing, health care and, in general, - to self-reproduction and development.

Given the aggravation of socio-political and socio-economic crises, deepened by hostilities in eastern Ukraine, the annexation of the Autonomous Republic of Crimea, ensuring economic security of citizens, especially vulnerable groups - migrants, large and young families, the elderly is highly important.

The main reason for the high level of vulnerability of socio-economic rights of citizens is the imperfection of state and regional policy, inefficient management of state resources, which leads to their privatization or hidden unfair redistribution of shadow schemes in favor of political elites. As a result, this fact has led to excessive stratification of the population in terms of income, when about 80% of the total population of Ukraine receives a monthly income below the real subsistence level, the spread of poverty among workers. The analysis shows that the reforms in Ukraine are carried out without proper forecasting and assessment of the expected effectiveness, taking into account the key performance indicators (KRI) to ensure the economic security of the main beneficiary of the state - a citizen of Ukraine.

Further reform of the socio-economic sphere requires the introduction of institutional changes with the obligatory priority of economic security of the citizens.

Key concepts: economic security of citizens, threats to economic security of citizens, mechanisms of strengthening economic security of citizens.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-130-140

Вступ

Останнє десятиліття в Україні простежується загострення соціально-економічної та суспільно-політичної кризи, що супроводжувалося технічним дефолтом у 2015 р., ескалацією воєнних дій на Сході України, поглибленням соціальних проблем і конфліктів, зубожінням населення, посиленням еміграційних тенденцій, зростанням обсягів державного боргу, оголошенням локдауну і пандемії COVID-19 тощо. Це зумовило перефокусування пріоритетів національної безпеки, відтак безпека людини стала «нарідним каменем» ідеології та політики на всіх рівнях управління економічними процесами.

Відповідно до Конституції України, держава гарантує належний рівень економічної безпеки громадянина шляхом розробки і затвердження відповідних стандартів, створення досконалого інституційного захисту основоположних економічних прав і свобод, а також регулювання рівня і якості зобов'язань громадян перед державою. На сучасному етапі

розвитку модернізація функцій держави з позиції економічної безпеки громадянина є пріоритетним завданням реформ.

Внутрішні та зовнішні виклики суттєво посилили загрози економічній безпеці громадян України, призвели до системних порушень їх економічних прав і свобод, які визначені зобов'язаннями держави відповідно до законодавства та ратифікованих міжнародних регуляторних актів (Конституція України, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Європейська соціальна хартія (переглянута), Кодекс законів України «Про працю», Закону України «Про соціальне забезпечення» тощо) [1].

Людина як суб'єкт та об'єкт економічних відносин, її права, обов'язки, свободи недовгими роками стають провідним напрямом економічних досліджень, зокрема і безпекології. Так, затверджена 2020 р. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» детермінувала пріоритет прав, свобод та

інтересів людини, громадянина у всіх напрямках діяльності держави, зокрема й економічній. Конституція України і зазначена стратегія чітко декларують, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні, а реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної політики національної безпеки. Відповідно підходи до дослідження та розроблення економічної безпеки національної економіки мають ґрунтуватися на цих засадах.

У Доповіді ООН про людську безпеку задекларовано, що сьогодні безпека має орієнтуватися на захист спільнот та окремих осіб. Найважливіше зміщення акцентів – на людину, а не на державу. Безпека держави і людини є взаємодоповнювальними, але факт безпечної держави не обов'язково означає, що її громадяни є захищеними. Протягом останніх 100 років значно більше людей загинули з вини їх урядів, аніж було вбито іноземними арміями. Доповіддю констатовано факт, що насильство, економічна відсталість і погане управління є взаємозалежними [2, с. 24].

Така трансформація методологічних підходів потребує перегляду наявних концепцій прогресу, де неконтрольоване і нерациональне споживання та нарощення обсягів промислового виробництва, максимальне економічне зростання перестають бути беззаперечною метою розвитку держав. Економічний прогрес потребує оцінки з позицій критеріїв безпеки і можливостей задоволення інтересів людини, громадянина, втім з обов'язковим акцентом на безпеці суспільства та планети загалом, а також формування цілей розвитку, орієнтованих на права й інтереси майбутніх поколінь. Така позиція чітко прослідковується у всіх доповідях із питань людської безпеки ООН за останні роки: Доповідь про людський розвиток 2018 [3]; Доповідь «Переосмислення людського розвитку у еру трансформації планети», 2018 [4]; Доповідь «Переоцінення вимірів людського розвитку», 2018 [5]; Доповідь «Планування можливостей для молодого покоління», 2018 [6] тощо.

У 2019 р. Підрозділ з безпеки людей Цільового фонду ООН, відзначаючи 25-ліття концепції людської безпеки, задекларував перегляд і зміну підходів до забезпечення безпеки людини на рівні держав та на глобальному рівні [7]. Цільовий фонд ООН з безпеки людини чітко детермінує необхідність трансформації декларованих підходів до забезпечення безпеки людини у конкретну діяльність, спрямовану на поліпшення життя та засобів існування людей, які стикаються зі складними та багатомірними ситуаціями незахищеності. Що відповідно передбачає запровадження інтегрованих

стратегій, орієнтованих на попередження криз, а також на сприяння довгостроковому миру та сталому розвитку.

ООН визнає необхідність включення безпеки людини до всіх напрямів роботи штаб-квартири ООН та на рівні країн. Підрозділ з безпеки людей запровадив посаду Спеціального радника з питань безпеки людини, до повноважень якого належить встановлення партнерських відносин із державами-членами у таких структурах, як «Друзі з питань людської безпеки» та «Мережа безпеки людини», а також у рамках системи ООН через Міжвідомчу робочу групу з питань безпеки людини [8].

Як стверджує А. Качинський, проблема безпеки, суспільства, держави та довкілля є найважливішим критерієм суспільного розвитку, тобто концепція прогресу сьогодні поступається місцем концепції безпеки [9, с. 38]. Дослідники Д. Зеркалов і О. Арламов наголошують, що «... підхід до вирішення соціально-економічних проблем з точки зору розвитку людини передбачає зміну пріоритетів: не людина – заради досягнення економічних цілей, а економіка – в інтересах розвитку людини. Не людина – заради охорони державних кордонів, а держава – для охорони інтересів людини, створення і використання тих переваг розвитку, які досягаються завдяки суспільній солідарності» [10, с. 38]. У праці «Людська безпека і світове управління: позиціонування людини на першому місці» Л. Акворсі теж доводить, що проблемами людської безпеки мають бути пріоритетними в усіх системах безпеки й на всіх її рівнях [11, с. 21].

Економічні права і свободи, які становлять сутність економічної безпеки громадянина, стосуються фізіологічного виживання та продовження роду (прав на життя, безпеку, житло, якісне харчування тощо), а також набуття, створення, використання і захисту приватної і публічної власності в процесі господарської діяльності, праці і перерозподілу державою публічних ресурсів [12].

Системно порушили проблематику безпеки громадян як вигодоодержувачів держави у вітчизняній безпекології В. Горбулін, Ю. Даник [13], А. Мокій [14], А. Ходжян [15], утім досі ця проблема залишається належно не розглянутою, що й обумовлює доцільність пропонуваного дослідження.

В умовах загострення суспільно-політичної та соціально-економічної криз, поглиблюваних воєнними діями на Сході України, анексією АР Крим, особливої актуальності набуває забезпечення економічної безпеки громадян, насамперед соціально незахищених верств населення – переселенців, багатодітних і молодих сімей, осіб похилого віку.

Метою статті є обґрунтування механізмів зміцнення економічної безпеки громадян України в умовах суспільно-політичної кризи та зовнішніх викликів.

1. Проблематика безпеки громадян як вигододержувачів держави

Незважаючи на задекларовані пріоритети реформ в Україні, на сучасному етапі розвитку в Україні базові соціально-економічні права громадянина не захищені або захищені на критично низькому рівні через:

1. *Невизначеність або невідповідність чинних соціальних стандартів зобов'язанням держави щодо основних соціальних та економічних прав громадян і реальним економічним умовам.* Методики розрахунку основних соціальних стандартів (прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії, неоподаткованого мінімуму) застаріли, їх нормативні розміри не відповідають реальним потребам. Так, рівень доходів нижче рівня фактичного прожиткового мінімуму має близько 40–50% населення. Втім, ці показники розраховані без урахування обов'язкових витрат, які не включені у споживчий кошук. Якщо до фактичного прожиткового мінімуму включити базові витрати на купівлю чи оренду житла, витрати на купівлю питної води, витрати на охорону здоров'я, то реальний рівень бідності, за нашими оцінками, становить близько 75–80%.

2. *Неефективність захисту економічних прав працівників.* В Україні при значній інтенсивності праці більшість працівників не може отримати доходи від трудової діяльності для забезпечення гідного рівня життя для себе та своїх сімей. Загрозою неможливості отримання необхідних ресурсів для життя є систематичне зростання рівня безробіття. Ситуація, що виникла, спричиняє поширення так званої культури бідності, коли населення не вбачає потреби працювати та призвичаюється до існування за рахунок мізерних соціальних допомог, не прагне нічого змінити, оскільки праця

не підвищує рівня їх добробуту. Водночас державою не забезпечено можливості отримання громадянами достатніх ресурсів для своєї економічної діяльності. У період приватизації 1991–1995 р. із цією метою держава повинна була передати громадянам частину державної власності у приватну. Втім, приватизація не дала очікуваного ефекту і призвела до концентрації власності на ресурси окремими особами, які надалі сформували політичну владну еліту з власністю, отриманою внаслідок перерозподілу публічної власності, а не нагромадження заробленого.

У цих умовах більшість громадян України не має достатнього обсягу приватної власності для самостійної економічної діяльності, оскільки такі ресурси не були залишені їм попередніми поколіннями, а також неотримані ними в процесі приватизації. Обмеження громадян у доступі до інформації про вільні земельні ділянки, до містобудівної документації, реєстрів публічної нерухомості також суперечать принципу рівності доступу до ресурсів для власної господарської діяльності та суттєво обмежує громадян у доступі до цих ресурсів.

3. *Значне збільшення витрат на забезпечення права на життя, зростання обсягів реальних витрат громадян через інфляцію, підвищення вартості комунальних послуг при незначній зміні нормативного рівня соціальних стандартів, поширення бідності, загострення наслідками окупації АР Крим, частини Донецької та Луганської обл.* Недавні роками рівень інфляції істотно перевищує зростання реальних заробітних плат. Водночас витрати за комунальні послуги сім'ї, згідно з вітчизняним законодавством, не повинні перевищувати 15% її загального щомісячного доходу. Наведені індекси споживчих цін на товари і послуги підтверджують тезу про те, що рівень інфляції недавніми роками є суттєвим. Зазначимо, що за останній рік з-поміж усіх видів товарів і послуг найвищим цей індекс є саме для комунальних послуг (табл. 1).

Таблиця 1

Індекси споживчих цін на товари і послуги в Україні у 2015–2020 році*, % (до відповідного місяця попереднього року)

Період	2015	2016	2017	2018	2019	2020
За рік	143,3	112,4	113,7	109,8	104,1	105,0
Частка населення, з рівнем доходів нижче фактичного прожиткового мінімуму	н/в	58,0	38,6	35,0	37,0	–

* – значення індексу надаються у відсотках відносно попереднього місяця, н/в показник не визначався

Складено за даними: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

4. *Недієвість або її відсутність механізму забезпечення права на житло як базового для реалізації права на життя.* 27 січня 2021 р. постановою Уряду затверджено Порядок здешевлення вартості іпотечних кредитів, розроблений Міністерством фінансів України, яким зроблено перший крок у вирішенні цієї проблеми [16]. Передбачається, що розроблена Програма «Доступна іпотека – 7%» надасть можливість людям з порівняно невисоким рівнем доходу отримувати житло в кредит із частковою компенсацією відсотків державою. Водночас досі в Україні ще чинний Житловий кодекс Української РСР, який не враховує сучасні потреби громадян у житлі, причому навіть визначені ним норми не гарантовані державою. Неefективними є програми забезпечення громадян житлом, а у споживчому кошику вартості купівлі, оренди житла немає, а утримання – необ’єктивно занижено [17].

Майже половина загальної чисельності населення України не має власного житла і не має змоги його купити, заробити на купівлю чи оренду житла впродовж життя. Це призводить до малосімейності або бездітності багатьох молодих сімейних пар, що має деструктивний вплив на демографічне відтворення. Також проблема неможливості забезпечити сім’ю житлом стає основною причиною трудової еміграції.

5. *Надмірність обсягів економічних зобов’язань громадян України, встановлених державою. Для забезпечення базових економічних прав і свобод держава не має права вилучати з доходів громадянина ресурси, необхідні для виживання його та членів його родини.* Забезпечення базових економічних прав і свобод громадян, їхня спроможність робити заощадження залежать від дискреційного, а не сукупного доходу, тобто від тієї частини коштів, яка залишилася після сплати всіх податків та інших платежів обов’язкового характеру, що дасть змогу забезпечити базові потреби. Пропорційна система оподаткування доходів фізичних осіб, яка діє в Україні, передбачає, що основний тягар лягає на плечі осіб із низькими доходами.

6. *Поглиблення диференціації доходів населення, що відображає несправедливість суспільного розподілу публічної власності.* Реальна нерівномірність розподілу доходів в Україні залишається однією з найвищих у світі. За даними Державної служби статистики, квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, який власне і вказує на співвідношення мінімального рівня доходів серед найбільш забезпечених 20% населення до максимального рівня доходів серед найменш забезпечених 20% населення, у 2018 році становив 2,0 [18].

Упроваджувані реформи не сприяють подоланню бідності й усуненню несправедливої майнової стратифікації, а, навпаки, – поглиблюють її. Крім диференціації рівня добробуту громадян, реально не здійснюються системні заходи протидії «витоку» капіталу з України, значна частина яких є нелегально вилученою часткою публічної власності через офшорні юрисдикції, що негативно впливає на неспроможність держави виконувати соціальну функцію, призводить до критичного рівня незахищеності економічних прав громадян.

Опосередкованим підтвердженням того, що серед політико-владних еліт відбувався перерозподіл публічних ресурсів із використанням владних повноважень і корупційних дій є результати оприлюднення «е-деклараций» державних службовців, більшість із яких не могли заробити великі статки, працюючи на публічних посадах, утім, задекларували істотний обсяг майна і коштів.

Водночас соціальна політика держави не змінює цього розшарування, оскільки головними одержувачами соціальних допомог є небідне населення. Науковцями Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України ім. М. Птухи встановлено, що в Україні найбагатший дециль серед одержувачів соціальної допомоги отримує її найбільшу частку. Водночас найбільшій дециль населення отримує менше 10% загального обсягу допомог [19]. Запровадження реєстру одержувачів субсидій та окремих видів допомог не сприяє усуненню такої несправедливості.

7. *Досягнення макросистемного характеру впливу соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб і мешканців окупованих територій.* Унаслідок антитерористичної операції на Сході України, анексії АР Крим значна частина громадян України позбавлена доступу до приватної та публічної власності. Відтак, унаслідок проживання в інших регіонах України без відповідних соціальних гарантій, велика кількість внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) залишилася без засобів до існування, претендуючи на право користування публічною власністю приймаючих територіальних громад.

За даними Міністерства соціальної політики, наприкінці 2020 р. частка зареєстрованих ВПО становила 1459,3 тис. переселенців із тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської областей і АР Крим [20]. Неможливість забезпечення належного контролю та моніторингу за дотриманням соціальних й економічних прав громадян зумовлюється і тим, що досі належно не функціонує Єдиний державний реєстр ВПО.

Значна кількість ВПО спричиняє не лише зростання зобов'язань держави щодо захисту їх соціально-економічних прав, а й пом'якшення соціальної напруги внаслідок масового приходу мігрантів у приймаючих громадах. За даними експертів Міжнародної організації з міграції, лише 43% ВПО отримують регулярні доходи від зарплат, 18% – частково зайняті. Частка безробітних серед ВПО досягає 40%. Неможливість отримання офіційної допомоги чи легальних доходів спричиняє загострення криміногенної ситуації у регіонах із великою кількістю ВПО.

8. *Неефективність механізму обліку та захисту права приватної і публічної власності, що призводить до низької ефективності всієї економічної системи, обмежень участі у господарській діяльності громадян як вигодоодержувачів держави, загрози втрати економічної незалежності України внаслідок імовірного вилучення найціннішого публічного ресурсу – землі.* За результатами 2019 року Україна посіла 109 місце зі 129 у міжнародному індексі прав власності, який щороку проводять наші партнери з Property Rights Alliance. Найнижчий бал (2.9 з 10) Україна отримала за показником «правове та політичне середовище», найвищий (5.7 з 10) – за показник захисту фізичної власності. Втім, на нашу думку, така висока оцінка обумовлена індикатором реєстрації права власності – хоча така система в Україні є значною мірою декларативна. Загальний бал України за 2019 рік – 4.4 з 10. Найбільше балів отримали: Фінляндія, Швейцарія, Нова Зеландія, Сінга-

пур та Австралія. Завершують рейтинг: Бангладеш, Ангола, Венесуела, Гаїті та Ємен [20].

Неналежний облік землі, підстав набуття прав власності на неї сформували інституційні «пастки», які спричиняють суттєві ризики «грабування земель» у межах держави, перешкоджають запровадженню ринку земель сільськогосподарського призначення, є істотним бар'єром доступу громадян до приватизації державних земель для формування економічного базису розвитку своїх родин. Зокрема, інформації про вільні земельні ділянки у публічному доступі немає, істотна частка громадян України не може реалізувати своє право на безоплатну приватизацію землі.

Аналогічно непублічним і неповним є облік нерухомого державного та комунального майна, що призводить до його вилучення за заниженими цінами або рейдерського захоплення. Внаслідок цього значно зменшуються обсяги публічної власності як основа розвитку держави та базис розвитку теперішніх і майбутніх поколінь України.

9. *Недостатня ефективність механізмів захисту соціально-економічних прав громадян, що підтверджується офіційними статистичними даними і суб'єктивними оцінками громадян.* Зокрема, за результатами самостійно проведеного соціологічного дослідження, встановлено, що жодне з економічних прав респонденти (громадяни України) не вважають повністю захищеним. Стан захищеності економічних прав більшості опитаних визначила як критично незахищені (табл. 2).

Таблиця 2

Результати опитування громадян України щодо захищеності їх права власності*

Опитані вважають критично незахищеними права	Захищені на мінімально допустимому рівні	Загалом захищені	Повністю захищені
захищеність права приватної власності; захищеність права публічної власності; захищеність права на продовження роду; захищеність права на господарську діяльність; захищеність права на працю та її гідну оплату; захищеність права колективно і публічно захищати свої економічні та соціальні права; захищеність права на відпочинок; захищеність права на участь в управлінні публічними ресурсами; захищеність права на дошкільну освіту; захищеність права на позашкільну освіту;	захищеність права на життя; захищеність права на господарську діяльність; захищеність права на зароблене; захищеність права колективно і публічно захищати свої економічні та соціальні права; захищеність права на відпочинок; захищеність права на соціальне забезпечення; захищеність права вибору (право на свободу); захищеність права на дошкільну освіту; захищеність права на середню освіту;	захищеність права на участь в управлінні публічними ресурсами; захищеність права на вищу освіту	немає

Завершення таблиці 2

захищеність державою права отримувати захист життя і здоров'я від загроз; захищеність права працюючих громадян заробити на достатній життєвий рівень; захищеність права працюючих громадян заробити на достатній життєвий рівень для членів своєї сім'ї; захищеність права отримати житло від держави (територіальної громади); захищеність права заробити на житло; захищеність права на персональний розвиток (право на можливість); захищеність права на розвиток для своїх дітей (право на можливість)	захищеність права на позашкільну освіту; захищеність права на вищу освіту; захищеність державою права отримувати захист життя і здоров'я від загроз; захищеність права на розвиток для своїх дітей (право на можливість); захищеність права на медичне і фармацевтичне забезпечення		
--	---	--	--

* Власне дослідження авторів

Опитування проводили у формі письмового анкетування в десяти областях України, а також у м. Києві в 2020 р. У зв'язку із подіями на Сході України вибірка не охоплювала Донецьку та Луганську області, а також анексовану АР Крим. Усього опитано 560 осіб, які представляли різні соціальні групи (чинними визнано 524 анкети). Оскільки рівень захищеності економічних прав людини не є чітким критерієм, для систематизації отриманих оцінок використано методи нечіткої логіки.

За результатами проведеного аналізу констатуємо, що більшість економічних прав громадян України критично не захищені, що засвідчує неефективність функціонування економічної системи держави. За суб'єктивним критерієм оцінки рівня захищеності економічних прав громадян України більшість із них є незахищеними – 17 індикаторів належать до підмножини «критично незахищені», захищені на критично допустимому рівні економічні права за 14 індикаторами, лише два індикатори віднесені до нечіткої підмножини «загалом захищені». Індикаторів, які можуть бути віднесені до нечіткої підмножини повністю «захищені економічні права» немає.

2. Головні причини незабезпеченості базових параметрів економічної безпеки громадян в Україні

Проведені нами дослідження корелюють з оцінками громадян якості політики. Тобто громадяни оцінюють правильність розвитку політичної ситуації в Україні (рис. 1).

Отже, саме оцінка громадянами рівня захищеності своїх прав є визначальною для оцінки рівня економічної безпеки держави та якості державної політики.

Наведені аспекти незабезпеченості базових параметрів економічної безпеки громадян в Україні:

ВЗАЄМОЗ'В'ЯЗОК ІНДЕКСУ (права шк.) І РЕЗУЛЬТАТІВ СОЦІОЛОГІЧНИХ ОПИТУВАНЬ СТОСОВНО ПРАВИЛЬНОСТІ РОЗВИТКУ СИТУАЦІЇ У КРАЇНІ

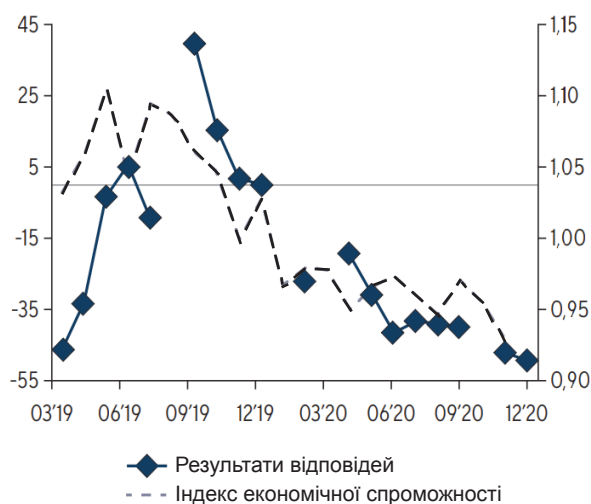

Рис. Взаємозв'язок індексу економічної спроможності громадян та оцінка ними правильності розвитку політичної ситуації в Україні*

* Україна 2020–2021: невідповідні очікування, неочікувані виклики (аналітичні оцінки). К. : Центр Разумкова, 2020. 304 с. URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/other/2021-pidsumki-prognozi-ukr-eng.pdf>

1. Несформованість макромоделі та довготермінової стратегії сталого розвитку України, орієнтованих на забезпечення прав і свобод громадян і майбутніх поколінь, знеособленість вигодоодержувачів економічних програм, відсутність у них КРІ (Key Performance Indicators – ключових індикаторів ефективності) щодо рівня захищеності прав і свобод.

2. Невиконання зобов'язань держави щодо визначення стандартів і механізмів захисту

економічних прав та свобод громадян. Незважаючи на законодавчо встановлені зобов'язання, для більшості з них об'єктивно не визначені стандарти захищеності, не здійснюється моніторинг рівня захищеності цих прав.

3. Недотримання КМУ й іншими органами влади вимог щодо систематичної актуалізації соціальних стандартів. Зокрема, згідно з чинними нормативними актами, соціальні стандарти мають періодично переглядатися з обов'язковою громадською експертизою, втім органи виконавчої влади не забезпечують реалізацію цих вимог, незважаючи на чинні рішення судів, зокрема Європейського суду з прав людини.

4. Недостатня пріоритетність і мотивованість органів влади у дотриманні соціальних стандартів. Незважаючи на нестачу фінансових ресурсів для перегляду соціальних стандартів, у бюджетах різних рівнів передбачаються фінансування програм, які не пов'язані з першочерговим забезпеченням життєдіяльності громадян.

5. Недієвість механізмів державної реєстрації права власності, інституційна недосконалість обліку та приватизації публічних ресурсів. Нездійснення владою кроків щодо належного обліку найцінніших ресурсів держави – землі, лісів, водойм призводить до неефективного використання, неможливості розвитку ринку землі, рейдерського вилучення цих ресурсів із публічної власності.

6. Непрозорість бюджетних видатків, зумовлена небажанням політико-владних еліт оприлюднювати реальні обсяги публічних ресурсів і їх цільове призначення, використання, відсутність систематичної оцінки КРІ використання публічних фінансів.

7. Перешкоди для зміцнення конкурентних переваг малого та середнього підприємництва через недотримання принципу рівного доступу громадян до публічної власності, що обмежує можливість самозабезпечення громадянами своїх соціально-економічних прав і потреб, спричиняє зростання соціальних видатків у протизагуг економічній активності громадян.

8. Необґрунтованість тарифів на комунальні послуги, неврегульованість їх розміру державою, яка спричиняє неспроможність більшості населення України оплачувати комунальні послуги, що створює додаткове навантаження на бюджет через субсидіювання населення.

9. Недиверсифікованість і недостатньо цільова спрямованість соціальних допомог населенню, зокрема критична незахищеність найбідніших верств населення, ВПО в умовах воєнних дій та економічної кризи.

3. Першочергові заходи держави щодо усунення загроз і зміцнення економічної безпеки громадян України

1. Міністерству соціальної політики потрібно ініціювати загальнодержавне дослідження та подальший постійний моніторинг рівня економічної безпеки громадян України зі залученням провідних науково-дослідних інститутів, закладів вищої освіти, інститутів громадянського суспільства. Фінансування цих досліджень можливе у межах наявних планів науково-дослідних робіт шляхом внесення відповідних змін у плани науково-дослідної роботи (профільні інститути Національної академії наук України, Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, Державна служба статистики України тощо).

2. Кабінету Міністрів України, Державній службі статистики України здійснити заходи з удосконалення статистичного обліку соціальних та економічних показників рівня захищеності економічних прав громадян, зокрема за структурою доходів населення, рівнем заробітної плати (доцільно показник середньої заробітної плати визначати як середнє медіанне значення, а не середнє арифметичне), впровадити соціальний калькулятор для оцінки відповідності рівня добробуту соціальним стандартам на рівні домогосподарств та окремого громадянина.

3. Кабінету Міністрів України слід здійснити перегляд базових соціальних стандартів: неоподаткованого мінімуму, прожиткового мінімуму і споживчого кошика, мінімальної пенсії, мінімальної заробітної плати з обов'язковим їх соціально-економічним обґрунтуванням сучасним потребам та умовам життя, проведенням їх науково-громадської експертизи.

Додатковими ресурсами бюджетного забезпечення соціально-економічних стандартів передбачити повернення у власність держави нелегітимно відчуженої публічної власності, зокрема доходів, здобутих незаконним шляхом після проведення відповідних розслідувань НАБУ за результатами перевірки електронного декларування, комплексної програми деофшоризації економіки України, боротьби з корупцією, повернення капіталів і детінізації економіки.

4. Виконавчим органам державної влади й органам місцевого самоврядування треба враховувати у стратегічних програмних документах пріоритет захищеності економічних прав і свобод громадян, обов'язкове чітке визначення КРІ соціально-економічних програм, зокрема з урахуванням інтересів і прав теперішніх та майбутніх поколінь. Пріоритетом наповнення

бюджетів має бути не так приватизація, продаж публічного майна, як ефективний менеджмент публічних ресурсів, їх збереження і примноження для майбутніх поколінь.

5. Кабінету Міністрів України слід внести відповідні доповнення до Плану дій у межах Національної стратегії в сфері прав людини.

6. Провести масштабну інвентаризацію, повний облік публічних ресурсів та забезпечити публічний доступ до цієї інформації громадян, зокрема до даних про чинних власників чи користувачів нерухомості, в яких ця власність перебуває у користуванні. Державній службі з питань геодезії картографії та кадастру України слід провести повну інвентаризацію земель із відповідним відображенням у кадастровій карті власників земель, що є визначальною передумовою формування ринку земель сільськогосподарського призначення, реалізації громадянами їх права на безоплатну приватизацію землі.

КМУ доцільно розробити цільову програму формування механізмів доступу та залучення публічної власності для стимулювання економічної активності громадян не лише через її приватизацію, а й передачу в довгострокове користування, зокрема у формі публічно-приватного партнерства, соціального підприємництва, забезпечуючи водночас громадський контроль за адмініструванням використання публічної власності.

7. КМУ треба доповнити Стратегію сталого розвитку України – 2030 цільовими показниками рівня захищеності соціально-економічних прав громадян, конкретизацією ресурсного й організаційно-економічного забезпечення їх досягнення.

8. Місцевим радам та їх виконавчим органам слід вжити заходів для забезпечення публічного доступу до містобудівної документації, інформації про вільні земельні ділянки для отримання громадянами безоплатно паїв, землі для будівництва житла у приватну власність або користування для господарської діяльності, розвитку малого та середнього бізнесу в сільській місцевості. Забезпечити через відповідні зміни у законодавстві пріоритетність отримання у користування комунальних ресурсів членами територіальних громад. У програмах розвитку, реалізовуваних місцевими органами державного управління, передбачити проєкти перекваліфікації і навчання для членів місцевих громад щодо розвитку малого бізнесу, сільськогосподарської кооперації, маркетингу.

9. КМУ слід забезпечити проведення реформи механізмів захисту права власності, передусім із визначенням цільовими орієнтирами захист прав приватної та публічної

власності громадян, зокрема належного закріплення права публічної власності, сприяння якнайшвидшому наповненню інформацією публічних реєстрів (Публічної кадастрової карти України, державного реєстру речових прав на нерухоме майно) підвищення ефективності діяльності органів юстиції, правоохоронних і судових органів у захисті цих прав.

10. Виконавчим органам місцевих рад і профільним міністерствам треба провести інвентаризацію наявного житлового фонду, його якісних характеристик і структури власності, на основі чого слід підготувати і внести на розгляд Верховної Ради України нову редакцію Житлового кодексу України з відображенням кількісних і якісних стандартів реалізації права громадян на житло та його забезпечення, зокрема мінімальний рівень забезпеченості жилою площею не менше 21 кв. м у розрахунку на особу і додатково 10 кв. м на сім'ю з одночасним формуванням організаційно-економічного механізму їх забезпечення.

Запровадження регіональних цільових програм забезпечення житлом молодих, багатодітних сімей, інших соціально незахищених верств населення через розвиток мереж соціальних гуртожитків, урахування ринкової вартості купівлі (оренди) й обслуговування житла у прожитковому мінімумі.

11. Регіональним органам державного управління та місцевого самоврядування, місцевим державним адміністраціям слід провести інвентаризацію довгобудів, недобудов, безгосподарних житлових приміщень і розробити програми створення житлових кооперативів для добудови і передачі цих споруд у власність молодим сім'ям, учасникам АТО, ООС на пільгових засадах або їх викупу для суспільних потреб із подальшою реалізацією пріоритетів програмами забезпечення житлом відповідних цільових груп населення державним коштом.

12. Забезпечити персоналізацію соціальних допомог та їх верифікацію шляхом формування єдиної публічної інформаційної бази одержувачів соціальних допомог, а також запровадити громадський контроль за наданням соціальних допомог шляхом громадського реагування у разі виявлення невідповідності надаваних допомог реальному майновому стану одержувачів такої допомоги небідним громадянам.

13. Забезпечити підвищення ефективності програм соціального захисту ВПО Міністерству з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України шляхом поліпшення функціонування Єдиного реєстру ВПО, здійснюваного у тестовому режимі, активізувати запровадження програм

забезпечення житлом, соціальної інтеграції, працевлаштування ВПО, залучати міжнародні організації до вирішення їхніх проблем.

Висновки

На рівні держави необхідно переглянути цільові показники соціально-економічного розвитку та впроваджуваних реформ і стратегій. У всіх стратегічних планах цільовими показниками їх реалізації має стати пріоритет захищеності прав громадян. Державній службі статистики України при здійсненні щорічного обстеження домогосподарств доцільно прово-

дити моніторинг рівня захищеності основних економічних прав громадян із публікацією та аналізом результатів.

Кабінету Міністрів України слід розробити і запровадити механізми оперативного моніторингу основних показників ефективності, що стосуються рівня захищеності соціально-економічних прав громадян, зокрема інтегрального показника рівня економічної безпеки, який враховувати як цільовий орієнтир під час формування всіх соціально-економічних програм розвитку на всіх рівнях системної ієрархії.

Список використаних джерел

1. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 р. № 780. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF#Text>
2. War and Peace in the 21st Century: Human Security Report 2005. New York, Oxford : Oxford University Press, 2005. 158 p.
3. Доклад о человеческом развитии 2016. Человеческое развитие для всех и каждого. United Nations Development Programme, 2017. 288 с.
4. Khoday K. Rethinking Human Development in an Era of Planetary Transformation. Human Development Report Office, 2018. 19 p.
5. Anand S. Recasting Human Development Measures / Sudhir Anand UNDP Human Development Report, 2018. 55 p. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/anand_recasting_human_development_measures.pdf
6. National Human Development Report 2018 Planning the Opportunities for a Youthful Population. United Nations Development Programme. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/anand_recasting_human_development_measures.pdf
7. Steiner A. 25th Anniversary of the Human Security concept. Keynote Speech: Reflections on the past 25 years since the Human Development Report of 1994 and discuss the contribution the Human Security approach has made to the achievement of the SDGs. URL: <https://www.undp.org/content/undp/en/home/news-centre/speeches/2019/25th-anniversary-of-the-human-security-concept.html>
8. Human Security Unit. URL: <https://www.un.org/humansecurity/human-security-unit>
9. Качинський А. Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи. К. : Нац. акад. служби безпеки України, 2004. 471 с.
10. Зеркалов Д. Соціальні проблеми сталого розвитку : монографія. К. : Основа, 2013. 562 с.
11. Axworthy L. Human Security and Global Governance: Putting People First. *Global Governance*. 2001. № 19. P. 19–23.
12. Про прожитковий мінімум : Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-14>
13. Горбулін В. П., Даник Ю. Г. Національна безпека України: фокус пріоритетів в умовах пандемії. *Вісник Національної академії наук України*. 2020. № 5. С. 3–18.
14. Мокій А. І., Дацко О. І. Механізми зміцнення економічної безпеки громадян України в умовах суспільно-політичної кризи та зовнішніх викликів. *Аналітична записка*. К. : НІСД, 2016. URL: http://lv.niss.gov.ua/content/articles/files/AZ_Mokiy_Datsko_2016-4ee2e.pdf
15. Ходжаян А. О. Доходи домогосподарств як фактор та передумова забезпечення економічного зростання. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2004. Вип. 12. С. 147–151.
16. Державна програма «Доступна іпотека 7%» – для широкого кола громадян України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-derzhavna-programa-dostupna-ipoteka-7-dlya-shirokogo-kola-gromadyan-ukrayini>
17. The Global wealth report 2020. URL: <http://global-wealth-report-2020-en.pdf/>
18. Цілі сталого розвитку 2016–2030. URL: <http://www.un.org.ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>
19. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України. URL: <https://idss.org.ua/oldNews>
20. Міністерство соціальної політики. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/19501.html>

References

1. Pro zatverdzhennia naboriv produktiv kharchuvannia, naboriv neprodovolchykh tovariv ta naboriv posluh dlia osnovnykh sotsialnykh i demografichnykh hrup naseleennia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 zhovtnia 2016 r. № 780 [About the statement of sets of foodstuff, sets of non-food goods and sets of services for the basic social and demographic groups of the population: Resolutions of Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-%D0%BF> [in Ukr.].
2. War and Peace in the 21st Century: Human Security Report 2005. New York, Oxford : Oxford University Press.
3. Human Development Report (2016). Human Development for One and All. United Nations Development Programme [in Russ.].
4. Khoday, K. (2018). Rethinking Human Development in an Era of Planetary Transformation. Human Development Report Office.
5. Anand, S. (2018). Recasting Human Development Measures. UNDP Human Development Repor. Retrieved from http://hdr.undp.org/sites/default/files/anand_recasting_human_development_measures.pdf
6. National Human Development Report 2018 Planning the Opportunities for a Youthful Population. United Nations Development Programme. Retrieved from http://hdr.undp.org/sites/default/files/anand_recasting_human_development_measures.pdf
7. Steiner, A. 25th Anniversary of the Human Security concept. Keynote Speech: Reflections on the past 25 years since the Human Development Report of 1994 and discuss the contribution the Human Security approach has made to the achievement of the SDGs. Retrieved from <https://www.undp.org/content/undp/en/home/news-centre/speeches/2019/25th-anniversary-of-the-human-security-concept.html>
8. Human Security Unit. Retrieved from <https://www.un.org/humansecurity/human-security-unit>
9. Kaczynski, A. B. (2004). Bezpeka, zahrozy i ryzyk: naukovi kontseptsii ta matematychni metody [Security, threats and risk: scientific concepts and mathematical methods]. K.: Nat. acad. Security of Ukraine [in Ukr.].
10. Zerkalov, D. (2013). Sotsialni problemy staloho rozvytku [Social problems of sustainable development]. K.: Basis [in Ukr.].
11. Axworthy, L. (2001). Human Security and Global Governance: Putting People First. *Global Governance*, 19, 19–23.
12. Pro prozhytkovyi minimum : Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on the subsistence level]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-14> [in Ukr.].
13. Gorbun, V. P., & Danyk, Yu. G. (2020). Natsionalna bezpeka Ukrainy: fokus prioritetiv v umovakh pandemii [National security of Ukraine (2020): focus of priorities in a pandemic]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine)*, 5, 3–18 [in Ukr.].
14. Mokiy, A. I., & Datsko, O. I. (2016). Mekhanizmy zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky hromadian Ukrainy v umovakh suspilno-politychnoi kryzy ta zovnishnykh vyklykiv. Analytychna zapyska [Mechanisms of strengthening economic security of citizens Ukraine in the conditions of social and political crisis and external challenges. Analytical note]. K. : NISS. Retrieved from http://lv.niss.gov.ua/content/articles/files/AZ_Mokiy_Datsko_2016-4ee2e.pdf [in Ukr.].
15. Khodjayan, A. A. (2004). Dokhody domohospodarstv yak faktor ta peredumova zabezpechennia ekonomichnoho zrostannia [Household incomes as a factor and prerequisite for economic growth]. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky (Collection of scientific works of Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences)*, 12, 147–151 [in Ukr.].
16. Derzhavna prohrama «Dostupna ipoteka 7%» – dlia shirokoho kola hromadian Ukrainy [The state program "Affordable Mortgage 7%" – for a wide range of citizens of Ukraine]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-derzhavna-programa-dostupna-ipoteka-7-dlya-shirokogo-kola-gromadyan-ukrayini> [in Ukr.].
17. The Global wealth report 2020. Retrieved from <http://global-wealth-report-2020-en.pdf>
18. Tsili staloho rozvytku 2016–2030 [Sustainable Development Goals 2016–2030]. Retrieved from <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> [in Ukr.].
19. Instytut demografii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M. V. Ptukhy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy [Institute of Demography and Social Research named M. Ptukhy of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Retrieved from <https://idss.org.ua/oldNews> [in Ukr.].
20. Ministerstvo sotsialnoi polityky [Ministry of Social Policy]. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/19501.html> [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 30.03.2021
прийнята до друку 17.05.2021
The article: is received 30.03.2021
is accepted 17.05.2021